

ΤΙ ΕΙΔΟΥΣ ΜΑΝΙΑ ΕΙΝΑΙ Η ΓΡΑΙΚΟΜΑΝΙΑ;

Raymon Detrez
Πανεπιστήμιο Γάνδης

Σε άρθρο της για τη βουλγαρική ιστοριογραφία σχετικά με τους Έλληνες της Φιλιππούπολης [Πλόβντιβ] η Βασίλκα Τάνκοβα αναρωτιέται: «Ποια είναι τα στοιχεία βάσει των οποίων ονομάζουμε κάποιους κατοίκους του Πλόβντιβ γραικομάνους; οι μικτοί γάμοι, η ελληνική γλώσσα, η ελληνική συνείδηση ή η κοινωνική θέση;»¹ Ο ιστορικός που θα μπορούσε να απαντήσει πληρέστερα στα ερωτήματα αυτά χάρη στον επί χρόνια συσσωρευμένο πλούτο γνώσης και κατανόησης σχετικά με την παρουσία των Ελλήνων και της ελληνικής γλώσσας στη Βουλγαρία είναι, χωρίς αμφιβολία, η Νάντια Ντάνοβα. Ας επιτραπεί, όμως, και σε μένα, ως ξένο, να επιχειρήσω να ρίξω «πλαγίως» κάποιο φως στο φαινόμενο της βουλγαρικής γραικομανίας. Θα εξετάσω εδώ μόνο ένα από τα στοιχεία, και ακριβώς την ελληνική γλώσσα που μιλούσαν στη Φιλιππούπολη το 19^ο αι. και τις κοινωνικές λειτουργίες της.

* * *

Χαρακτηριστικός για τη γλωσσική κατάσταση στη Φιλιππούπολη, όπως και στις περισσότερες άλλες βαλκανικές πόλεις της εποχής κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αι., είναι ο μαζικός εξελληνισμός του βουλγαρικού ορθόδοξου πληθυσμού που εγκαταστάθηκε στην πόλη. Είναι αποτέλεσμα της παρουσίας στην πόλη πατριαρχικού κλήρου και ελληνόγλωσσης μικροαστικής τάξης εμπόρων και επαγγελματιών, στους οποίους συμπεριλαμβάνεται και ο μεγάλος αριθμός εξελληνισμένων Βουλγάρων, οι οποίοι ασκούν κοινωνική πίεση στο λοιπό βουλγαρικό ορθόδοξο πληθυσμό να εξελληνιστεί και αυτός. Οι εξελληνισμένοι Βούλγαροι ή «γραικομάνοι» στη Φιλιππούπολη καλούνται «γκουντίλοι».

Στην περίπτωση της Φιλιππούπολης με τον όρο *βουλγαρική γλώσσα* εννοούμε τις διαλεκτικές παραλλαγές της βουλγαρικής στην περιοχή της πόλης, και συγκεκριμένα της ανατολικής παραλλαγής, που χαρακτηρίζεται με την ισχυρή κώφωση των φωνηέντων *e* και *o* και με την αρχαϊκή προφορά του *ě* σαν *e*². Λόγω της έλλειψης βουλγαρικών σχολείων (ως τα μέσα περίπου του αιώνα) και βουλγαρόγλωσσης τάξης διανοουμένων, η βουλγαρική λόγια γλώσσα - στο βαθμό που υπήρχε τότε γενικά- είναι γνωστή μόνο σε λίγους μορφωμένους Βουλγάρους του εξωτερικού (Νάιντεν Γκέροφ, Ιωακείμ Γκρούεφ κ.ά.).

Με τον όρο «ελληνική γλώσσα» εννοούμε τουλάχιστον δύο παραλλαγές. Η πρώτη είναι η αρχαϊζουσα καθαρεύουσα που ποικίλλει από την «αυστηρή» ως την «απλή» καθαρεύουσα και διδάσκεται στο σχολείο ως λόγια γλώσσα. Από τη γλώσσα των κωδίκων των συντεχνιών φαίνεται ότι κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αι. χρησιμοποιείται ως γραπτή

---

¹ *Танкова, В.* Българската историография за гърците в Пловдив. // *Παπαστάθης, Ι.* (ed.) Θεσσαλονίκη και Φιλιππούπολη σε παράλληλους δρόμους. Ιστορία, τέχνη, κοινωνία (18ος–20ός αιώνας)/Солун и Пловдив и тяхното успоредно историческо, културно и обществено развитие (XVIII–XX век). Πολιτιστική Εταιρεία Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος, Θεσσαλονίκη, 2000, σ. 172.

² *Младенов, С.* История на българския език. С.: БАН [1926], 1979, 348–353.

γλώσσα και στη Φιλιππούπολη³. Η δεύτερη παραλλαγή της ελληνικής είναι η λαϊκή ελληνική, ονομαζόμενη *δημοτική*, που μιλιέται ως κοινή, καθημερινή γλώσσα. Στη Φιλιππούπολη υπάρχει και η βορειοελληνική διάλεκτος, που μιλιέται στο βόρειο τμήμα της ελληνικής γλωσσικής ζώνης, στη Θράκη.

Στην ίδια όμως την πόλη μιλιέται μια ιδιόρρυθμη γλώσσα. Γι' αυτήν υπάρχουν μαρτυρίες στα απομνημονεύματα και τις ταξιδιωτικές σημειώσεις των Βούλγαρων συγγραφέων της εποχής. Ο Καραβέλοφ την ονομάζει «ελληνοβουλγαροτουρκικό ιδίωμα»⁴ και ο Μοραβένοφ «ελληνική γλώσσα του Πλόβντιβ», «γλώσσα του Πλόβντιβ», «διάλεκτο των γκουντίλων» και «γκουντιλικά»⁵. Ο Αποστολίδης ονομάζει τα ελληνικά της Φιλιππούπολης «κράμα»⁶.

Επειδή το «γκουντιλικό ιδίωμα» δεν ήταν γραπτό, στη βιβλιογραφία βρίσκουμε ελάχιστα παραδείγματα. Παρουσιάζουμε εδώ αυτές τις βουλγαρικές και ελληνικές λέξεις, εκφράσεις και προτάσεις, οι οποίες ρητά ή συνυποδηλωτικά αναφέρονται ως τυπικές για τον τρόπο ομιλίας των Φιλιππουπολιτών, Βουλγάρων και Ελλήνων.

(1) „... като думаха Гкунτίлас της ‘Αγί[ας] Παρασκευης наместо Гουδίлас της ‘Αγίας Παρασκευης [sic], първото по произношение туземско на гръцкият в Пловдив език“⁷. [= «... έλεγαν Γκουντίλας της Αγίας Παρασκευής αντί Γουδίλας της Αγίας Παρασκευής (sic), το πρώτο κατά την ντόπια προφορά της ελληνικής γλώσσας στο Πλόβντιβ]. Γράφτηκε μεταξύ 1865 και 1869.

(2) „... а българите тогава [в]зеха дързост и подкачили наместо „Ζητω“ да им викат: „Брашно! Κοΐτο иска да измами правителството страшно“⁸. [=«... και οι Βούλγαροι τότε απέκτησαν θράσος και άρχισαν αντί για Ζήτω να φωνάζουν: «Αλεύρι! Όποιος θέλει να εξαπατήσει άσχημα την κυβέρνηση»]. Οι Βούλγαροι καταλαβαίνουν τη λέξη *ζήτω* ως *жито* [=σιτάρι] και υποδέχονται περιπαιχτικά τον μητροπολίτη Χρύσανθο με τη λέξη «αλεύρι!».

(3) „... гудили, които зачото се научили думите: ‘Η Βούζαμ τό Τσακατιμ η Κρατούναμ та κουμπατια [sic] и пет-шест още други гудилски думи...“⁹ [=... γκουντίλοι, οι οποίοι επειδή έμαθαν τις λέξεις: Η Βούζαμ το Τσακατιμ η Κρατούναμ та κουμπατια (sic) και πεντέξι ακόμη άλλες γκουντιλικές λέξεις...]. Η Τίλεβα και η Νόνεβα, που συνέταξαν τις σημειώσεις στην έκδοση του έργου «Πάμενικ» του Μοραβένοφ, δίνουν την ακόλουθη εξήγηση: «Πιθανό από τις ελληνικές λέξεις «βούζα» - βάτραχος, «τσάκα» - φάκα, παγίδα, «κρατούνα» - κεφάλι, «κομπάτια» - ίσως από το ρηματικό τύπο «κομπάζω»- παinueόμαι, περηφανεύομαι»¹⁰. Επειδή το – μ στο τέλος της λέξης αντιστοιχεί στο μου (δοτ. πτ. της προσωπικής αντωνυμίας *εγώ* που χρησιμοποιείται ως κτητική, βλ. πιο κάτω), οι σημασίες «βάτραχος (μου)» και «φάκα (μου)» για *βούζαμ* και *τσάκατιμ* γίνονται αρκετά αμφίβολες.

(4) „На български Анастасия говореше тъй, както говорят всички гъркини и когато се наведеше над гергефа на някоя ученичка, тя я поучаваше с думите: *шитничко*

³ Αποστολίδης, Κ. Μ. Η της Φιλιππουπόλεως ιστορία από των αρχαιοτάτων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων. // Έκδοσις της ενώσεως των απανταχού εξ Ανατολικής Ρωμυλίας Ελλήνων. Αθήνα, 1959, σ. 304.

⁴ Καραβέλοφ, Λ. Събрани съчинения.

⁵ Μοραβένοφ, Κ. Паметник за пловдивското християнско население в града и за общите заведения по произносно предание. Пловдив: Христо Г. Данов, 1984, σ. 250, 109, 45, 169 αντίστοιχα.

⁶ Αποστολίδης, Κ. Μ. Η της Φιλιππουπόλεως ιστορία, σ. 304.

⁷ Μοραβένοφ, Κ. Паметник, σ. 250.

⁸ Στο ίδιο, σ. 360.

⁹ Στο ίδιο, σ. 363.

¹⁰ Στο ίδιο, σ. 259, σημ. 560.

да го сиес¹¹. [= «Στα βουλγαρικά η Αναστασία μιλούσε έτσι, όπως μιλούν όλες οι ελληνίδες και όταν έσκυβε στο τελάρο κάποιας μαθήτριας, τη συμβούλευε με τις λέξεις: *шитничко да го сиес* (= πικνούτσικα να το ράβεις)»]. Αναφέρεται στην περίοδο της δεύτερης διδασκαλικής της περιόδου στη Φιλιππούπολη κατά το 1869-1873.

(5) „[Ученичките] чакаха да чуят нейното весело шбогом“. [= «[Οι μαθήτριες] περίμεναν να ακούσουν το χαρούμενό της шбогом (=αντίο)»]. Βλ. (4).

(6) „Мари шихашара, кадя ходиш толко время по махалата?“¹² [= «Μωρή συχασιάρα, που γυρίζεις τόση ώρα στη γειτονιά;]. Γραμμένο το 1868.

(7) „Коконам, перем днес, та поисках още едно корито у кокона Стойка“. [= «Κοκόνα μου, πλένουμε σήμερα, και ζήτησα ακόμη μια σκάφη από την κοκόνα Στόικα (...)»]. Βλ. (6). Ο Μπογκόροβ συνεχίζει: «Έτσι κατσάδιαζε στο παράθυρο μια κυρά από το Πλόβντιβ την δεκαεξάχρονη κουρελιάρα και ομορφούλα υπηρέτριά της (...)»¹³.

(8) „Вали клечка сто дупка, на ми свиризи о ветарос“¹⁴. Του Καραβέλοφ το έργο «Σημειώσεις για τη Βουλγαρία και τους Βουλγάρους» γράφτηκε στα ρωσικά το 1867 και δημοσιεύτηκε στα βουλγαρικά, επεξεργασμένο και εμπλουτισμένο το 1874-78. Μετάφραση: «Βάλε κλαδί στην τρύπα να μη σφυρίζει ο άνεμος» ή «να μου σφυρίζει ο άνεμος» ανάλογα με το αν το *mi* διαβάζεται ως *μη* ή σαν το βουλγαρικό *mi* (δοτ. πт. της προσωπικής αντωνυμίας *аз*). Η σημασία δεν είναι σαφής.

(9) „Тръкализи то тенджюра ке булдиши то капаки“. Βλ. (8). Μετάφραση: «Κύλισε ο τέντζερης και βρήκε το καπάκι», βλ. (8). Η παροιμία υπάρχει στα βουλγαρικά, στα ελληνικά, στα τουρκικά (Tencere tekerlendi, караџи buldu) και σε άλλες βαλκανικές γλώσσες. Λέγεται για ανθρώπους που μοιάζουν σε μερικά ελαττώματα¹⁵. Βουλγαρική παραλλαγή αυτής της παροιμίας βρίσκεται και στο «Πάμετνικ» του Μοραβένοφ: „изтърколи се тенджерата, та си намерила капака“¹⁶.

(10) „Pragmates kales! Fú-stá-nés ! Ká-mí-zó-les! Čorapi! Korzétés!“ vyvoláná táhle červenousý Řek nebo bradatý žid“¹⁷. Ταξιδιωτικές σημειώσεις από τις αρχές της δεκαετίας του 1880. Μετάφραση: «Καλά πράγματα! Φουστάνια! Πουκάμισα! Κορσέδες!, φώναζε μακρόσυρτα κοκκινομουστακάτος Έλληνας ή γενειοφόρος εβραίος». Ελληνικές λέξεις, μόνο η λέξη *chorapi* είναι βουλγαρική. Η ελληνική λέξη *τσουράπι* έχει πληθυντικό *τσουράπια*. Με τον τύπο *Pragmates* θα ασχοληθούμε πιο κάτω. Η λέξη *Fustanes* δεν υπάρχει: η ελληνική λέξη *φουστάνι* έχει πληθυντικό *φουστάνια*, και η *φούστα* πληθ. *φούστες*. Δεν αποκλείεται, ο Τουζίμσκι, ως Τσέχος, να απέδωσε λανθασμένα τις ελληνικές λέξεις.

Ο μικτός χαρακτήρας του γκουντιλικού ιδιώματος είναι οφθαλμοφανής. Πρόκειται για «code switching» ή «code mixing» - «εναλλαγή» ή «μείξη» του βουλγαρικού και του ελληνικού κώδικα (γλώσσας), όσο αφορά το φωνητικό, το μορφολογικό και το συντακτικό επίπεδο. Τη διαλεκτική χροιά των βουλγαρικών στοιχείων της γκουντιλικής μαρτυρεί η καταγραφή από τον Μπόγκοροφ των λέξεων *кѣде* και *време* ως *кадя*, *время* (6), που αντανakλά την αρχαϊκή προφορά της ανατολικής βουλγαρικής διαλέκτου του *ѣ* ως *е*¹⁸. Στο

¹¹ *Киркович, Р.* Спомени, с. 42.

¹² *Богоров, И.* И се започна с „Български орел“. С.: Български писател, 1983, с. 259.

¹³ Στο ίδιο.

¹⁴ *Каравелов, Л.* Събрани съчинения, 4, с. 426.

¹⁵ *Икономов, Н.* Балканска народна мъдрост. С.: БАН, 1968, 258–259.

¹⁶ *Моравенов, К.* Паметник, с. 77.

¹⁷ *Тουζίμσكى, J.* Plovdiv I. // *Květy*, 7, 1885, p. 203.

* Παυλικιανοί λέγονται οι Βούλγαροι καθολικοί των περιοχών της Φιλιππούπολης, του Σβιστόβ, του Ρούσε κтл. [σημ. μετ.]

¹⁸ *Младенов, С.* История на българския език, 99–102.

παυλικιανό* ιδίωμα δεν υπάρχει αυτή η προφορά¹⁹. Άλλες φωνητικές ιδιαιτερότητες, όπως η κώφωση, δεν αντανακλώνται στην ορθογραφία.

Η διαλεκτική χροιά των ελληνικών στοιχείων είναι περισσότερο οφθαλμοφανής. Συναντώνται πολυάριθμες ιδιαιτερότητες του βόρειου ελληνικού ιδιώματος, που μιλούσε η πλειονότητα των Ελλήνων στην πόλη – οι απόγονοι του παλαιού ελληνικού πληθυσμού της πόλης και οι Έλληνες έποικοι από τη Στενήμαχο (Ασένοβγκραντ) και τα γύρω ελληνικά χωριά²⁰.

Όταν είναι άτνα το *ο* και το *ε* μετασχηματίζονται σε *ου* και *ι* αντίστοιχα, ενώ τα άτονα *ου* και *ι* χάνονται²¹. Ο μετασχηματισμός του *ο* και του *ε* είναι αντίστοιχος των ανατολικών βουλγαρικών ιδιωμάτων, ούτως ώστε οι ελληνικές λέξεις με βουλγαρική προφορά συμπίπτουν εδώ με την προφορά του βορειοελληνικού ιδιώματος:

(α) *κοκοнам* (7) < *κοκώνα μου*. Η Κοντοσοπούλου²² σημειώνει την εξαφάνιση του *ου* στο *μου* (δοτ. πτ. της προσ. αντωνυμίας που χρησιμοποιείται ως κτητική) ως ιδιαίτερη περίπτωση, που στο ιδίωμα της Στενημάχου οδηγεί σε τύπους όπως το *πατέραζ-ιμ*. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται στις «γκουντιλικές λέξεις» η βούζαμ, το τσακατιμ, η κρατούναμ (3).

(β) *βαλι* (8) < *βάλε* (*βάζω*, προστ. β' ενικό προσ.)

(γ) *δουλδιιιι* (9) < *μπούλντισε* (*μπούλντίζω* (;), Αόρ. γ' προσ. ενικού. Για το *ιι* < *ε*, βλ. πιο κάτω).

Τα σύμφωνα *с* και *з* προφέρονται σαν *и* *ж* σε μερικές περιοχές, όμως μόνο μπροστά από *е* και *и*:

(α) *ζήτω* (2) ηχεί σαν *жито*

(β) *иичаиара* (6) < *σιχασιάρα*, επίθετο, αρσεν. γένος *σιχασιάρης*

(γ) *δουλδιιιι* (9) < *μπούλντισε*

(δ) *иитниучко* (4) < *σιτνιучко*. Η προφορά της βουλγαρικής λέξης είναι επηρεασμένη από το βορειοελλαδικό ιδίωμα.

(ε) *ибогом* (5) < *збогом* δείχνει ότι το *с* (και το *з*) στα γκουντιλικά δεν προφέρονται σαν *с* και *и* μόνο πριν από το *е* και το *и*²³. Η διευκρίνιση όμως αυτή είναι αμφίβολη. Ο Κίρκοβιτς εδώ αναφέρεται σε μια Ελληνίδα που προσπαθεί να μιλήσει βουλγαρικά και μπερδεύει διαρκώς το *с* με το *и*. Προφέρει και το *ииеи* ως *сиес* (4), ίσως αποτέλεσμα υπερδιόρθωσης²⁴.

(στ) *тенджерс* δεν προέρχεται από το ελληνικό *ο τέντζερес* αλλά από το τουρκικό *tencere*, και δεν μπορεί να χρησιμεύσει ως παράδειγμα ελληνικής προφοράς του (θ)з ως (θ)ж.

Σε ορισμένα βορειοελληνικά ιδιώματα λέξεις όπως *δουλειές* και *ελιές* προφέρονται σαν *δουλές* και *ελές*²⁵. Αυτό εξηγεί τον τύπο *πραγμάτες* (μεταγραμμένο ως *pragmates*) αντί *πραγμάτειες* < εν. αρ. *πραγμάτεια*.

Οι ελληνικοί φθόγγοι *γ* και *δ* προφέρονται στα γκουντιλικά σαν *г(γκ)* και *д(ντ)*: *γκουντίλας* αντί *γουνδίλας* (1). Η βουλγαρική γλώσσα δεν έχει στο συμφωνικό της σύστημα το *γ* (*gh*) και τα οδοντικά *δ* (*dh*) και *θ* (*th*). Ο Καραβέλοφ υπογραμμίζει πόσο δύσκολη είναι η

¹⁹ Στο ίδιο, σ. 305.

²⁰ Costas, P. An Outline of the History of the Greek Language. Chicago: Ares Publishers, 1979, p. 127; Κοντοσοπούλου, Η. Διάλεκτοι..., σ. 94.

²¹ Ασеноβα, Π. Балканско езикознание. С.: Наука и изкуство, 1989, с. 21; Costas, P. An Outline..., p. 127; Κοντοσοπούλου, Η. Διάλεκτοι..., σ. 94.

²² Κοντοσοπούλου, Η. Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής. Αθήνα, 1994, σ. 96.

²³ Ασеноβα, Π. Балканско езикознание, с. 26; Κοντοσοπούλου, Η. Διάλεκτοι..., σ. 95.

²⁴ Киркович, Р. Спомени. С.: Камбана, 1927, с. 42.

²⁵ Κοντοσοπούλου, Η. Διάλεκτοι..., σ. 98.

προφορά των ελληνικών *θ* και *δ* για τους Βούλγαρους μαθητές, σημειώνοντας ότι «ολόκληρη η μαθητεία του [ως ορφανού στο Πλόβντιβ] συνοψιζόταν στο καταραμένο ντέλτα και το απάνθρωπο τίτα», τα οποία «ταυτόχρονα δεν είναι σε θέση να προφέρει ούτε ένας γνήσιος Βούλγαρος»²⁶. Παρόλο που η ομολογία του Καραβέλοφ μας οδηγεί στη σκέψη ότι η προφορά του *γ* του *δ* και του *θ* ως *γκ*, *ντ* και *τ* μπορεί να ξεπεραστεί με τη διδασκαλία, η παρατήρηση του Μοραβένοφ (1) δείχνει ότι αυτή η ιδιαιτερότητα μπορεί να θεωρηθεί χαρακτηριστική για τη γλώσσα των εξελληνισμένων Βουλγάρων, που ήταν οι γκουντίλοι, ενώ δεν πρόκειται για επίδραση βορειοελληνικού ιδιώματος.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα παραδείγματα ανάμιξης κωδίκων (code mixing) δηλ. εναλλαγής του κώδικα (στην πράξη: της γλώσσας) μέσα σε μια πρόταση. Λείπουν παραδείγματα εναλλαγής του κώδικα μεταξύ προτάσεων (code switching), φαινόμενο που είναι συχνότερο στη γλώσσα δίγλωσσων ομιλητών²⁷.

Ανάμεσα στα παραδείγματα βρίσκονται τέσσερις προτάσεις που περιλαμβάνουν και ελληνικές και βουλγαρικές λέξεις, μορφήματα και συντακτικές ιδιορρυθμίες. Τα παραδείγματα (6) και (7) αποτελούν βουλγαρικές προτάσεις που έχουν από μία ελληνική λέξη: *μικαшиара* και *κοконам*. Στα (8) και (9) η ελληνική είναι κυρίαρχη γραμματικά γλώσσα, αλλά υπάρχουν και βουλγαρικές λέξεις.

Παράδειγμα (8): (α) *βαλι* < βάλε, προστ. β' προσ. εν. του ρήματος βάζω. (β) *κличка* και *δупка* είναι βουλγαρικές λέξεις. (γ) *να* είναι ο ελληνικός σύνδεσμος *να*. (δ) *μι* είναι πιθανό το ελληνικό αποτρεπτικό μόριο *μη*. Θα μπορούσε να είναι και ο βραχύς τύπος της δοτ. της προσωπικής βουλγαρικής αντωνυμίας *аз*. (ε) *στο* είναι τυπική ελληνική αποκοπή της πρόθεσης *σε* με τον εν. αρ. του άρθρου *το*. Η αποκοπή είναι χαρακτηριστική της δημοτικής, ενώ στην καθαρεύουσα η πρόθεση και το άρθρο γράφονται χωριστά: *εις το*. (στ) *το* (*с-то*) και *ο* (*о ветарос*) είναι αντίστοιχα τα ελληνικά άρθρα *το* (ουδ. γένος) και *ο* (αρσεν. γένος). Το άρθρο βρίσκεται πριν από το ουσιαστικό, όπως στην ελληνική γλώσσα, και όχι μετά από αυτό, όπως στη βουλγαρική. (ζ) *о ветарос* είναι το **προσαρμοσμένο** βουλγαρικό ουσιαστικό *вятър*. Στην **προσαρμογή** έχουμε «the introduction of a morpheme that serves to nativize a word»²⁸. Σε αυτή την περίπτωση η βουλγαρική λέξη «εξελληνίζεται» με την πρόσθεση της ελληνικής κατάληξης *-ος*, ονομ. πτ. αρσ. γένους, εν. αρ. (η) *свиризи* < [να] σφυρίζει, υποστ. εν. αρ. γ' προσ. του ελληνικού ρήματος *σφυρίζω*. Το *свиризи* όμως μπορεί να προέρχεται και από το βουλγαρικό ρήμα *свиря* (σφυρίζω), **προσαρμοσμένο** με την ελληνική κατάληξη *-ίζω*.

Παράδειγμα (9): (α) *тръкализи* έχει ως βάση το βουλγαρικό ρήμα *търкалям* (κυλώ). Η κατάληξη *-изи* θα μπορούσε να είναι η ελληνική *-ίζει*, οριστ. έγκλ. ενεστ. γ' εν. πρόσ. ή *-ίξε*, οριστ. έγκλ. παρατ. γ' εν. πρόσ. Πολύ πιθανό όμως εδώ πρόκειται για λάθος και έπρεπε να γράφει *тръкалицу* (ή *тръкалиши*), οριστ. έγκλ. αορ. γ' εν. πρόσ. Αυτό υποδεικνύει η χρήση του αορίστου (*изтърколи*) σε μια από τις βουλγαρικές παραλλαγές της παροιμίας. Και στις τρεις περιπτώσεις πρόκειται για βουλγαρικό ρήμα με την προσθήκη ελληνικής κατάληξης. (β) Το ρήμα *булдиши* (*булдисам*, μπουλντίζω) είναι υβριδικού κοινού βαλκανικού τύπου: το ρήμα (τουρκικής καταγωγής) + (ο τουρκικός) δείκτης παρελθόντος χρόνου *-ti/-di + s* (ο ελληνικός δείκτης *-σ-* για τον αόριστο) + (στη βουλγαρική γλώσσα, πιθανό, ο δείκτης ενεστώτα και παρατατικού *-в-*) + η ρηματική κατάληξη προσώπου και αριθμού. Ρήματα του τύπου αυτού είναι τα «боя-ди-с-(в-)ам», «кур-ди-с-(в-)ам» κ.ά.²⁹ Το *булдиши* αποτελείται από το τουρκικό ρήμα *bulmak*, βρίσκω, (*-mak* είναι δείκτης απαρεμφάτου) + *ди* + η ελληνική κατάληξη *-ши* < *-σε* οριστ. έγκλ. αόρ. γ' εν. πρόσ. (γ) Η

²⁶ Каравелов, Л. Събрани съчинения в дванадесет тома. Т. 4. С.: Български писател, 1984, σ. 432, 434.

²⁷ Appel, R. & P. Muysken. Language contact and bilingualism, p. 121.

²⁸ Στο ίδιο, σ. 126.

²⁹ Асенова, П. Балканско езикознание, σ. 43.

λέξη *κε* είναι ο ελληνικός σύνδεσμος *και*. (δ) *Тенджюра* είναι λέξη τουρκικής προελεύσεως, η οποία, ωστόσο, διαφέρει αρκετά και από την τουρκική *tencere* και από το ελληνικό δάνειο (από την τουρκική) *ο τέντζερες* για να θεωρείται εδώ βουλγαρική λέξη. Και η λ. *καπακι* είναι ελληνική λέξη τουρκικής προέλευσης (*karak*), ισοδύναμο της οποίας είναι το βουλγαρικό *καпак*. Εδώ πρόκειται για κώφωση „achieved by a word being phonetically identical or very similar in both languages“³⁰. Ως τέτοιες λέξεις που είναι «φωνητικά απaráλλακτες ή πολύ όμοιες στις δύο γλώσσες» μπορούν να θεωρηθούν και η *тенджюра* και η *булдушии*, που ηχούν περίπου με τον ίδιο τρόπο στα βουλγαρικά και στα ελληνικά.

Τα γκουντιλικά μπορεί να φαίνονται φαντασιώδη και αρκετά απίθανα, επειδή απουσιάζουν περισσότερα παραδείγματα. Τα παραδείγματα (8) και (9) μπορεί να έχουν κατασκευαστεί ή «περιπαιχτεί» από τον Καραβέλοφ, που δεν έχανε την ευκαιρία να κοροϊδεύει τους γραικομάνους και για τη γλώσσα τους. Όμως, η γκουντιλική χάνει ένα μεγάλο μέρος του αλλόκοτου χαρακτήρα της αν συγκριθεί με το ιδίωμα της Στενημάχου. Και σε αυτό τα άτονα (*ο*) και (*ε*) μετασχηματίζονται και το άτονο εκπίπτει³¹. Τα αρχαϊκά (κατά τον Αποστολίδη) *β*, *g* (*γκ*) και *d* (*ντ*) διατηρούνται, αν και όχι συστηματικά. Εννοείται ότι η προφορά του *γ* ως *γκ* και του *δ* ως *ντ* μπορεί επίσης να εξηγηθεί δια της σλαβικής επίδρασης. Ο Αποστολίδης αναφέρει ως βουλγαρικές λέξεις που χρησιμοποιούνται στο ιδίωμα του Ασένοβγκραντ τις: *βιτσέρνικους* < *вечерник*, *νιμόγκας* < *не мога*, *ζιάμπα* < *жаба*, *ζήλα* < *жила*, *γκουστερίτσα* < *гущер*, *βράτσκα* < *врачка*, *ζακόν* < *закон*, *νέ νέ* < *ни ни*, *μπίκος* < *δικ*³². Περισσότερα παραδείγματα βρίσκουμε στο λεξιλόγιο που δημοσίευσε ο Σκορδέλης: *βάδα* < *вада*, *βύδρα* < *видра*, *ζιάρια* < *жар*, *τσούμπριτσα* < *чубрица*, *λατίγκα* < *латинка*, *πριάσπα* < *пращпа*, *στρέχα* < *стриха*³³. Για το ιδίωμα του Ασένοβγκραντ είναι επίσης χαρακτηριστική η εναλλαγή και η μίξη των κωδίκων:

– ми стекиши сту *брего* = μη στέκεσαι στο *брега* [=κατώφλι]

– ту *шажань* ех *адреси* *лушиши* = το *шажань* έχει *адреси* *лушиши* [=Το σαζάνι έχει χοντρά λέπια]

– о еху триш *кожиши* ки ена *пърчыу* = εγώ έχω τρεις *кожиши* και ένα *пърчыу* [=Έχω τρεις κασίκες και έναν τράγο]³⁴.

Προσπαθώντας να προσδιορίσουμε τι είδους γλώσσα είναι τα γκουντιλικά, πρέπει να έχουμε υπόψη όχι μόνο τις γλωσσικές τους ιδιαιτερότητες, αλλά και τη λειτουργικότητά τους στην κοινωνία της Φιλιππούπολης κατά το 19^ο αι. Οι Βούλγαροι συγγραφείς, που υπήρξαν «μάρτυρες» αυτού του αιώνα, τη θεωρούν ένα ιδιαίτερο είδος ελληνικών που χρησιμοποιούνται από τους εξελληνισμένους κατοίκους της. Στο φόντο της πενιχρής μας πληροφόρησης, τα γκουντιλικά πράγματι διαγράφονται ως παραλλαγή της ελληνικής γλώσσας. Η ελληνική αποδεικνύεται η δεσπόζουσα γλώσσα γραμματικά, κοινωνιογλωσσολογικά και ψυχογλωσσολογικά. Τα παραδείγματα (8) και (9) είναι προτάσεις γραμματικά ελληνικές, με ελληνικές ρηματικές καταλήξεις, ελληνικούς συνδέσμους, ελληνικό τρόπο αρθροθέτησης. Στην κοινωνία του Πλόβντιβ το 19^ο αι., η ελληνική είναι η

³⁰ Appel, R. & P. Muysken. Language contact and bilingualism, σ. 126.

³¹ Αποστολίδης, Κ. Μ. *Ο Στενίμαχος*, Έκδοσις της ενώσεως των απανταχού εξ Ανατολικής Ρωμυλίας Ελλήνων. Αθήναι, 1962, 161–166.

³² Στο ίδιο, σ. 165.

³³ Σκορδέλης, Β. Ανάλεκτα τινά περί της επαρχίας Φιλιππουπόλεως. // *Πανδώρα*, 1861, 11, 447–476.

³⁴ *Хайтов, Н.* Асеновград в миналото. Пловдив: Христо Г. Данов, 1983², с. 315.

κοινωνικά δεσπόζουσα γλώσσα: η υπεροχή που χρησιμοποιεί η ελληνόγλωσση εμποροβιοτεχνική ελίτ σε οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό επίπεδο κρίνει την επιλογή της γλώσσας στις περισσότερες περιπτώσεις υπέρ της ελληνικής. Αυτή η κοινωνική ιεραρχία, που την έχουν εσωτερικεύσει δίγλωσσοι κατά το μάλλον ή ήττον ομιλητές, καθορίζει και τη γλωσσική τους συμπεριφορά, μετατρέποντας την «αλλαγή» προς τα ελληνικά σε ψυχολογική προσαρμογή.

Η υπάρχουσα ισχυρή ελληνική διαλεκτική βάση της γκουντιλικής μας κάνει να υποθέσουμε ότι στον εξελληνισμό του βουλγαρικού πληθυσμού στη Φιλιππούπολη παίζουν αποφασιστικό ρόλο οι καθημερινές σχέσεις, οι επαγγελματικοί και οικογενειακοί δεσμοί με τον αυτόχθονα ελληνικό πληθυσμό που μιλάει ακριβώς αυτή τη διάλεκτο. Παρόλο που πολλοί γραικομάνοι Βούλγαροι έχουν περάσει από το ελληνικό σχολείο, η επίδραση των αυστηρών κανόνων της *καθαρεύουσας*, αν υπάρχει, είναι γενικά ασήμαντη.

Τα γκουντιλικά είναι «μικτή» γλώσσα, αποτέλεσμα της αλληλοεπίδρασης (γλωσσικών παραλλαγών) της βουλγαρικής και της ελληνικής. Η ύπαρξή της εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, όπως τις συγκεκριμένες περιστάσεις στις οποίες γίνεται η συζήτηση, το θέμα της συζήτησης που μπορεί να απαιτεί ειδική ορολογία, την κατοχή της γλώσσας ή των γλωσσών όχι μόνο του ομιλητή αλλά και του ακροατή. Έτσι, στα παραδείγματα (6) και (7) η κυρία, που είναι ελληνόφωνη (Βουλγάρα ή Ελληνίδα), απευθύνεται στην υπηρέτρια σε μια παραλλαγή κοντά στη βουλγαρική γλώσσα, γιατί η υπηρέτριά της δεν καταλαβαίνει (αρκετά) την ελληνική. Οι παράγοντες αυτοί οδηγούν στην εμφάνιση διάφορων παραλλαγών μέσα στην ίδια μικτή γλώσσα. Οι Appel και Muyskel³⁵ διακρίνουν σε μια δίγλωσση κοινωνία τέσσερις βασικές γλωσσικές παραλλαγές, που πρέπει να γίνουν δεκτές μάλλον ως διαδοχικές παραλλαγές. Με βάση αυτές τις τέσσερις παραλλαγές για το Πλόβντιβ του 19^{ου} αι. έχουμε:

1. Βουλγαρικά, ακριβέστερα, παραλλαγή ανατολικής βουλγαρικής διαλέκτου,
2. Παραλλαγή ανατολικής βουλγαρικής διαλέκτου επηρεασμένη από τη βορειοελληνική διαλεκτική παραλλαγή.
3. Βορειοελληνική διαλεκτική παραλλαγή επηρεασμένη από την ανατολικοβουλγαρική διαλεκτική παραλλαγή.
4. Ελληνικά, ακριβέστερα βορειοελληνική διαλεκτική παραλλαγή δημοτικής (ή *καθαρεύουσας*).

Εξετάζοντας την γκουντιλική ως «**γλώσσα - εξέλιξη**», δηλ. ως σχεδόν ατομική γλωσσική παραλλαγή, που προέκυψε στην πορεία της υιοθέτησης μιας γλώσσας από ομιλητή μιας άλλης γλώσσας, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε τις παραπάνω τέσσερις παραλλαγές περίπου ως

---

³⁵ Appel, R. & P. Muysken. Language contact and bilingualism. London: Edward Arnold, 1988, σ. 19.

βασικές φάσεις στην εξέλιξη της βαθμιαίας κατάκτησης της ελληνικής γλώσσας από βουλγαρόγλωσσο ομιλητή στις ειδικές κοινωνικές και γλωσσικές συνθήκες της Φιλιππούπολης κατά το 19^ο αι. Καθώς η συρροή νέων Βουλγάρων εποίκων στην πόλη είναι διαρκής, υπάρχει συνεχώς μια αρκετά μαζική παρουσία στην πόλη Βουλγάρων, οι οποίοι βρίσκονται σε μια από τις τέσσερις φάσεις κατάκτησης της ελληνικής γλώσσας και οι οποίοι μιλούν την αντίστοιχη παραλλαγή.

Ωστόσο, οι Βούλγαροι «μάρτυρες» της γλωσσικής κατάστασης στο Πλόβντιβ είναι αμφίβολο αν θα ανέφεραν τα «ελληνικά του Πλόβντιβ», ή γκουντιλικά, ως ιδιαίτερη γλώσσα, αν αυτή ήταν μονάχα ένα φαινόμενο «μαθητείας», που αφορούσε τους ανθρώπους μόνο μια σύντομη, μεταβατική περίοδο της ζωής τους, ωστόσο κατακτήσουν πλήρως την ελληνική γλώσσα. Η γκουντιλική δεν μπορεί γενικά να εξηγηθεί ως «**γλώσσα - εξέλιξη**». Είναι και «**γλώσσα - αποτέλεσμα**». Τα πιο χαρακτηριστικά για την γκουντιλική γλώσσα παραδείγματα (8) και (9) είναι εντελώς άτυπα ως προτάσεις ενός βουλγαρόγλωσσου στην πορεία κατάκτησης της ελληνικής γλώσσας. Δεν μπορεί να εξηγηθεί, για παράδειγμα, γιατί ένας Βούλγαρος ομιλητής που γνωρίζει την κλίση των ελληνικών ρημάτων στους διάφορους χρόνους και εγκλίσεις, δε γνωρίζει απλές λέξεις όπως *κλεчка* (κλαδί), *δупκα* (τρύπα) και *вяпър* (αέρας). Τα παραδείγματα (8) και (9) δεν είναι προτάσεις ενός Βούλγαρου που προσπαθεί να μιλήσει ελληνικά (ακριβέστερα παραλλαγή 4) όσο το δυνατό πιο άψογα, όπως προϋποθέτει η «**γλώσσα - εξέλιξη**».

Είναι εύλογο να φανταστούμε τα γκουντιλικά ως ελληνικά του Πλόβντιβ που εξελίχθηκαν με τη συνεχή, πολλών αιώνων επαφή των ελληνόγλωσσων με το βουλγαρικό πληθυσμό στην πόλη και τα περίχωρά της. Οι εξελληνισμένοι Βούλγαροι στο Πλόβντιβ μαθαίνουν ακριβώς αυτή τη μικτή παραλλαγή, η οποία από την άποψη του λεξιλογίου δεν τους είναι πολύ ξένη. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι η μαζική παρουσία Βουλγάρων που μιλούν τις παραλλαγές 2 και 3 ενισχύει επιπλέον τη βουλγαρική επίδραση στα γκουντιλικά.

Εξετάζοντας τη γκουντιλική ως «**γλώσσα - εξέλιξη**», αποδεικνύεται ότι οι ιδιορρυθμίες της γκουντιλικής μπορεί να διατηρηθούν μεταξύ των γκουντιλών, να παραδοθούν από γενιά σε γενιά και να διαδοθούν. Με αυτό τον τρόπο η γκουντιλική παραλλαγή εξελίσσεται σε τέλεια, ανεξάρτητη παραλλαγή, σε «a language in its own right»³⁶. Αν συμβαίνει αυτό, αναρωτιόμαστε ως ποιο σημείο πράγματι πρέπει να θεωρείται η γκουντιλική αποτέλεσμα ανάμιξης των δύο κωδίκων (γλωσσών). Ξέρουν άραγε οι γκουντιλοί της δεύτερης και προπάντων της τρίτης γενιάς τους δύο κώδικες ή είναι μάλλον

---

³⁶ *Blommaert, J. & W. Meeuwis. A monolectal view of code-switching. Layered code-switching among Zairians in Belgium. // Auer, P. (ed.). Code-Switching in Conversation. Language, Interaction and Identity. London & New York: Routledge, 1998, p. 80.*

«μονόγλωσσοι σε μικτό κώδικα» (*monolingual in a mixed code*)³⁷; Ίσως αυτή την έννοια έχει η δήλωση του Μαντζάροφ ότι «μεγάλο μέρος του πληθυσμού στο Πλόβντιβ μιλούσαν άσχημα και τις δύο γλώσσες»³⁸. Στην περίπτωση «μονογλωσσίας σε μικτό κώδικα» τα χωριστά βουλγαρικά και ελληνικά στοιχεία χάνουν τον εθνικό τους καθορισμό – ταυτότητα (*markedness*) και γίνονται απευθείας γκουντιλικές λέξεις. Αυτό συμβαίνει κυρίως με τις προσαρμοσμένες λέξεις που εξετάσαμε, οι οποίες στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν «εξελληνίζονται», αλλά «εκ-γκουντελίζονται» (όρος που χρησιμοποιείται επανειλημμένα από το Μοραβένοφ ως συνώνυμο του «гърчез се» [ελληνίζω]).

Αναζητώντας τη σχέση ανάμεσα σε «γλώσσα» και «ταυτότητα», έχοντας υπόψη την ύπαρξη «μονογλωσσίας σε μικτό κώδικα», μπορούμε να αναρωτηθούμε αν στους γκουντίλους γίνεται λόγος για κάποια διπλή «βουλγαροελληνική» ταυτότητα ή για μια ιδιαίτερη «γκουντιλική» ταυτότητα. Ως «ανεξάρτητη γλώσσα», η γκουντιλική αντιστοιχεί στην ιδιαίτερη θέση που κατέχουν οι γκουντίλοι στην κοινωνία της Φιλιππούπολης κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αι. Δε θέλουν να προσδιορίζονται ως Βούλγαροι όχι τόσο για εθνικούς όσο για ταξικούς λόγους: οι Βούλγαροι είναι χωριάτες και αντιπροσωπεύουν ακριβώς αυτή την κοινωνική κατηγορία, από την οποία αναδείχτηκαν με μεγάλο κόπο οι γουντίλοι. Από την άλλη πλευρά, οι γκουντίλοι δε θέλουν να είναι εθνικά Έλληνες. Ζώντας σε προεθνική εποχή, δεν είναι γι αυτούς σημαντική η εθνική ταυτότητα. Αισθάνονται κατά βάση ορθόδοξοι χριστιανοί. Ο Πέτκο Σλαβέικοφ γράφει για τους Βουλγάρους της πόλης: «Δε ζητούν να γίνουν Έλληνες, αλλά θέλουν να είναι Ρωμαίοι, γι' αυτό όποιον από αυτούς και να ρωτήσω τι είναι, απαντά στα ελληνικά: Ego imi Romeos. Έτσι γελούν εκείνους, που θεωρούν τους κατοίκους του Πλόβντιβ Έλληνες»³⁹. Για την ταυτότητά τους, όμως, είναι χαρακτηριστική και η κοινωνική τους τοποθέτηση στους μικροαστούς. Η γλώσσα τους είναι η γκουντιλική. Δε χρειάζεται να γνωρίζουν άψογα την ελληνική. Κατά πάσα πιθανότητα θα τους ειρωνεύονται οι άλλοι γκουντίλοι, αν προσπαθούν να μιλούν «καθαρά» ελληνικά. Έχοντας έρθει από το χωριό, οι νέοι κάτοικοι του Πλόβντιβ επιθυμούν να γίνουν μικρέμποροι και επιτηδευματίες. Αυτές είναι οι μεγαλύτερες φιλοδοξίες τους, και για να πραγματοποιήσουν αυτό τους το όνειρο, τους είναι απολύτως αρκετό να κατέχουν όχι την ελληνική αλλά την γκουντιλική: με αυτή τη γλώσσα γίνονται αποδεκτοί ως γκουντίλοι και διακρίνονται από τους Βούλγαρους «χωριάτες». Στη Φιλιππούπολη οι Βούλγαροι δεν μαθαίνουν ελληνικά και

³⁷ Στο ίδιο, σ. 81.

³⁸ *Маджаров, М. Спомени, 277–278.*

³⁹ *Славејков, П. Р. Продължение на Отговора заради Българското в Пловдив училище. // Цариградски вестник, 13 октомври 1851.*

δεν γίνονται Έλληνες. Μαθαίνουν ελληνικά και γίνονται γκουντίλοι. Μέχρις ότου ο εθνικισμός τούς θέτει προ της επιλογής: να είναι «σωστοί Έλληνες» ή «σωστοί Βούλγαροι». Τότε η ομιλία μιας γλώσσας που εκτίθεται με την παρουσία στοιχείων της γλώσσας του «αντιπάλου», γίνεται απαράδεκτη.

σημάδεμα или σημάδευμα